

Robert Harris
Lustrum

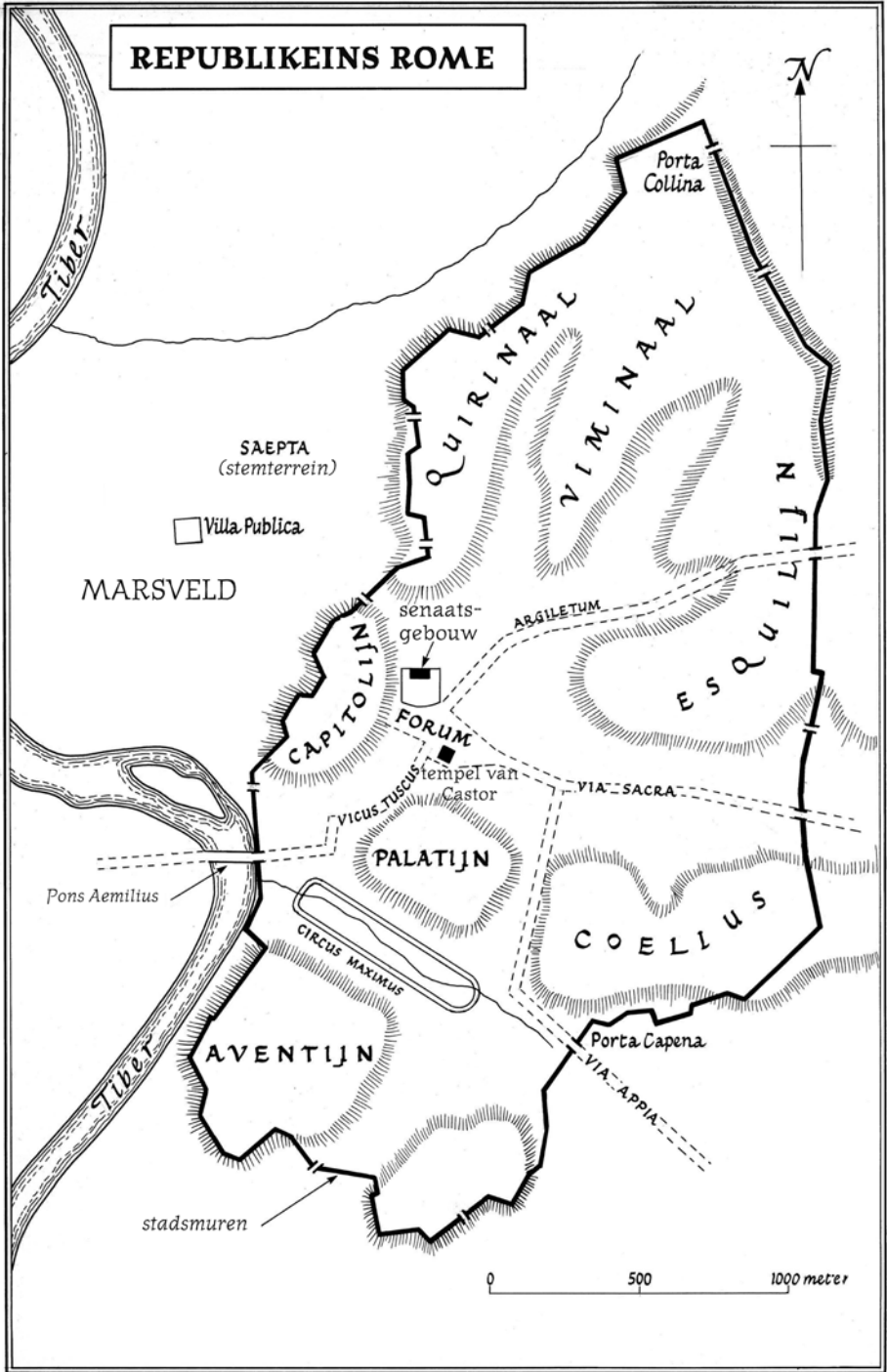
Vertaald door Janneke Zwart

2016
AMSTERDAM

Voor Peter

REPUBLIKEINS ROME

Noot van de auteur

Enkele jaren voor de geboorte van Jezus werd er een biografie van de Romeinse redenaar en staatsman Cicero uitgebracht door zijn voormalige secretaris, Tiro.

Dat iemand als Tiro heeft bestaan, en dat hij zo'n werk geschreven heeft, is goed gedocumenteerd. 'Ontelbaar zijn de diensten die je me be-
wezen hebt,' schreef Cicero hem eens, 'in huis en buitenshuis, in Rome en in de gebieden daarbuiten, bij mijn studies en literaire arbeid...' Hij was drie jaar jonger dan zijn meester, in slavernij geboren, maar heeft hem lang overleefd en is – volgens Hiëronymus – pas in zijn honderdste jaar overleden. Tiro was de eerste man die een redevoering in de senaat woordelijk optekende, en zijn stenosysteem, bekend als de *Notae Tiro-nianae*, werd nog in de zesde eeuw in de kerk gebruikt; zelfs vandaag de dag treffen we er nog sporen van aan (het symbool &, de afkortingen etc., NB, i.e., e.g.). Hij schreef ook diverse verhandelingen over de ontwikkeling van de Latijnse taal. In zijn commentaar op Cicero's redevoeringen vermeldt de 1e-eeuwse historicus Asconius Pedianus Tiro's meerdelige *Leven van Cicero* als bron; Plutarchus noemt het tweemaal. Maar net zoals de rest van Tiro's literaire werk is met de val van het Romeinse Rijk ook de biografie verloren gegaan.

De vraag wat voor soort werk het kan zijn geweest, intrigeert geleerden zo nu en dan nog steeds. In 1985 filosofeerde Elizabeth Rawson, staf-
lid van Corpus Christi College in Oxford, dat het vermoedelijk de Hellenis-
tische traditie van de biografie had gevolgd, een literaire vorm die werd
gekenmerkt door 'eenvoudige, onge Kunstelde taal; er kan uit documen-
ten zijn geciteerd, maar populair waren kernspreuken van het onder-

werp, en het kon roddelziek en onverantwoordelijk zijn [...] Het schiep behagen in de eigenaardigheden van het onderwerp [...] Zo'n biografie was niet voor staatsmannen en veldheren geschreven, maar voor wat de Romeinen *curiosi* noemden.*

In deze geest heb ik Tiro's verdwenen werk proberen te herscheppen. Hoewel een eerder deel, *Imperium*, Cicero's weg naar de top beschreef, is het, hoop ik, niet nodig het eerste boek te lezen voor het ander ter hand kan worden genomen. Dit is een roman, geen geschiedkundig werk, en waar de eisen van die twee met elkaar in botsing zijn gekomen, heb ik zonder aarzeling gekozen voor de eerste benadering. Toch heb ik zoveel mogelijk geprobeerd de fictie te laten overeenstemmen met de feiten, en ook Cicero's eigen woorden te gebruiken, waarvan we er, voor een groot deel dankzij Tiro, veel kennen. Ik wil graag Fergus Fleming bedanken voor het feit dat hij me de titel *Lustrum* aan de hand heeft gedaan. Voor lezers die een toelichting zoeken bij de politieke terminologie van de Romeinse republiek, of een lijst willen raadplegen met de voornaamste personen die handelend optreden in het boek, is achterin een verklarende woordenlijst en een *dramatis personae* opgenomen.

R.H.

* Elizabeth Rawson, *Intellectual Life in the Late Roman Republic* (Londen 1985), pp. 229-30.

‘We kijken meewarig naar vroeger eeuwen als een opmaat tot *onze tijd*...
maar stel dat we niet meer zijn dan een naglans van *die tijd*?’

J.G. Farrell, *The Siege of Krishnapur*

Lustrum (1) (poët.) *hol of leger van een wild dier*; (2) (meestal plur.)
bordeel; vandaar *losbandigheid*; (3) *zoenoffer*, met name dat wat *iedere*
vijf jaar door de censoren werd gebracht; (meton.)
een periode van vijf jaar, een lustrum.

DEEL EEN

Consul

63 v.Chr.

*O condicionem miseram non modo administrandae verum
etiam conservandae rei publicae!*

‘Wat een beklagenswaardige opdracht –
de republiek niet alleen besturen,
maar haar ook nog behoeden voor de ondergang!’

Cicero, redevoering op 9 november 63 v.Chr.

Twee dagen voor de inauguratie van Marcus Tullius Cicero als consul van Rome werd het lichaam van een kind uit de Tiber gevist, dicht bij de botenschuren van de republikeinse oorlogsvloot.

Een dergelijke ontdekking, hoe tragisch ook, zou normaliter niet onder de aandacht van een nieuwgekozen consul zijn gebracht. Maar dit specifieke lijk had zoiets bizars, en iets wat zo'n bedreiging inhield voor de burgervrede, dat de magistraat die verantwoordelijk was voor het bewaren van de orde in de stad, C. Octavius, een bericht naar Cicero stuurde met het verzoek meteen te komen.

Cicero had aanvankelijk weinig zin om te gaan; hij had het te druk, zei hij. Als de kandidaat-consul die de meeste stemmen had behaald viel hem de taak toe de openingsvergadering van de senaat voor te zitten en hij was bezig zijn inaugurele rede te schrijven. Maar ik wist dat er meer achter zat. Hij was ongewoon teergevoelig waar het de dood aanging. Hij kon zelfs niet tegen het doden van dieren bij de openbare spelen, en die zwakte – want helaas wordt een week hart in de politiek altijd als een zwakte beschouwd – was mensen gaan opvallen. Zijn eerste impuls was mij in zijn plaats te sturen.

‘Natuurlijk ga ik,’ antwoordde ik omzichtig. ‘Maar...’ Ik maakte mijn zin niet af.

‘Maar?’ vroeg hij scherp. ‘Maar wat? Vind je dat het een slechte indruk wekt?’

Ik gaf geen antwoord en ging verder met het transcriberen van zijn toespraak. De stilte duurde voort.

‘Goed dan,’ kreunde hij uiteindelijk. Hij hees zich overeind. ‘Octavius

is een saaie vent, maar je kunt wel van hem op aan. Hij zou me niet vragen te komen als het niet belangrijk was. Ik moet trouwens toch even mijn hoofd leegmaken.’

Het was eind december, de lucht was donkergrijs en een harde, snijdende wind benam je de adem. Buiten op straat stond een tiental mensen op een kluitje, smekelingen die hoopten op een kort gesprek, en zodra ze de nieuwgekozen consul zijn voordeur uit zagen komen, holden ze de weg over naar hem toe. ‘Niet nu,’ zei ik, en ik duwde hen opzij. ‘Vandaag niet.’ Cicero sloeg zijn mantel over zijn schouder, legde zijn kin op zijn borst en liep met ferme tred de heuvel af.

We moeten iets van een mijl gewandeld hebben, waarbij we het forum in een schuine hoek waren overgestoken en de stad hadden verlaten via de rivierpoort. Het water van de Tiber stond hoog en bewoog zich snel voort, met her en der geelbruine draaikolken en kronkelende stroomversnellingen. Verderop, tegenover het Tibereiland, te midden van de kades en kranen van de Navalìa, zagen we een grote krioelende menigte. (Het geeft je trouwens een beeld hoe lang geleden dit allemaal was – meer dan een halve eeuw – als ik je vertel dat het eiland nog niet via bruggen met beide oevers verbonden was.) Toen we dichterbij kwamen herkenden veel omstanders Cicero en hun nieuwsgierigheid was voelbaar toen ze uiteenweken om ons door te laten. Een kordon legionairs van de marinekazerne hield de mensen op afstand. Octavius stond al te wachten.

‘Mijn excuses dat ik je moest storen,’ zei Octavius terwijl hij de hand van mijn meester schudde. ‘Je hebt het vast erg druk, zo vlak voor je inauguratie.’

‘Beste Octavius, het is op welk moment ook een genoegen je te zien. Je kent mijn secretaris, Tiro?’

Octavius wierp me een ongeïnteresseerde blik toe. Hoewel hij tegenwoordig uitsluitend in de herinnering voortleeft als de vader van Augustus, was hij destijds plebejische aediel en een veelbelovend politicus. Hij had ongetwijfeld het ambt van consul bereikt als hij niet vroegtijdig aan de koorts was overleden, een jaar of vier na deze ontmoeting. Hij leidde ons uit de wind en een van de grote militaire botenhuisen in, waar het geraamte van een liburna, onttakeld voor reparatie, op enorme houten rollen stond. Op de aarden vloer ernaast lag een voorwerp gewikkeld in zeildoek. Zonder enige vorm van ceremonie trok Octavius de stof opzij en toonde ons zo het naakte lichaam van een jongen.

Hij was een jaar of twaalf, herinner ik me. Hij had een mooi, sereen gezicht, van een feminiene fijnheid, met glinsterende restjes goudverf op zijn neus en wangen, en er zat een rood lint vastgebonden in zijn vochtige bruine krullen. Zijn keel was doorgesneden. Zijn lichaam lag helemaal tot aan zijn liezen open en zijn inwendige organen waren verdwenen. Ik zag geen bloed, enkel die donkere, langwerpige holte, als een ontweide vis, gevuld met rivierslib. Hoe Cicero ernaar kon blijven kijken en toch zijn kalmte bewaren weet ik niet, maar hij slikte hard en bleef staren. Uiteindelijk zei hij hees: ‘Dit is ongehoord.’

‘En dat is nog niet alles,’ zei Octavius. Hij ging op zijn hurken zitten, pakte de schedel van de knul tussen zijn handen en draaide die naar links. Terwijl het hoofd bewoog, opende en sloot de gapende wond in de hals zich op een weerzinwekkende manier, alsof het een tweede mond was die ons een waarschuwing probeerde toe te fluisteren. Octavius leek er volkomen onbewogen onder te blijven, maar hij was natuurlijk ook een militair en ongetwijfeld dergelijke taferelen gewend. Hij trok het haar naar achteren, waardoor een diepe inkeping vlak boven het rechteroor van de jongen zichtbaar werd en drukte er zijn duim in. ‘Zie je dit? Het lijkt erop dat hij van achteren is neergeslagen. Ik zou zeggen met een hamer.’

‘Een beschilderd gezicht. Een lint in zijn haar. Van achteren neergeslagen met een hamer,’ herhaalde Cicero, die langzamer ging spreken toen het tot hem door begon te dringen in welke richting zijn gedachten hem leidden. ‘Toen zijn keel doorgesneden. En ten slotte zijn lichaam... van zijn ingewanden ontdaan.’

‘Precies,’ zei Octavius. ‘Zijn moordenaars hebben zeker zijn organen willen inspecteren. Hij was een offer, een mensenoffer.’

Van die woorden, uitgesproken op die koude, halfduistere plek, gingen mijn nekharen overeind staan, en ik wist dat ik me in de aanwezigheid van het kwaad bevond – het kwaad als een tastbare macht, krachtig als bliksem.

Cicero vroeg: ‘Weet je van culten in de stad waarbij zulke gruwelijke praktijken worden toegepast?’

‘Nee. Je hebt natuurlijk de Galliërs, die schijnen aan dat soort dingen te doen. Maar daar zijn er momenteel niet veel van in de stad en bovendien zijn die beschaafd.’

‘En wie is het slachtoffer? Heeft iemand hem opgeëist?’

‘Dat is nog een reden waarom ik wilde dat je zelf kwam kijken.’ Octavius rolde het lichaam op zijn buik. ‘Er zit een kleine eigendomstatoeage vlak boven zijn billen, zie je dat? Degenen die zich van het lichaam hebben ontdaan, hebben die mogelijk over het hoofd gezien. “*C.Ant.M.f.C.n.*” “Caius Antonius, zoon van Marcus, kleinzoon van Caius.” Noem dat geen beroemde familie! Hij was een slaaf van je collega-consul, Antonius Hybrida.’ Hij kwam overeind en veegde zijn handen af aan het zeildoek, waarna hij het nonchalant terugwierp over het lichaam. ‘Wat wil je doen?’

Cicero staarde als verlamd naar de pathetische bundel op de grond. ‘Wie weet hiervan?’

‘Niemand.’

‘Hybrida?’

‘Nee.’

‘En de menigte buiten?’

‘Het gerucht gaat dat er een rituele moord is gepleegd. Je weet zelf maar al te goed hoe menigtes zijn. Ze zeggen dat het een slecht voorteken is aan de vooravond van je consulaat.’

‘Misschien is dat wel zo.’

‘Het is een zware winter geweest. Het zou goed zijn om ze gerust te stellen. Ik zat eraan te denken een bericht te sturen naar het college van priesters en hun te vragen een soort zuiveringsceremonie uit te voeren...’

‘Nee, nee,’ zei Cicero vlug, en hij wendde zijn blik van het lichaam af. ‘Geen priesters. Priesters maken het alleen maar erger.’

‘Wat doen we dan?’

‘Het verder niemand vertellen. Verbrand het stoffelijk overschot zo snel mogelijk. Zorg dat niemand het ziet. Verbied iedereen die het heeft gezien iets los te laten over de specifieke details, op straffe van gevangenschap.’

‘En de menigte?’

‘Ontferm jij je over het lichaam, dan ontferm ik me over de menigte.’

Octavius haalde zijn schouders op. ‘Zoals je wilt.’ Hij klonk onverschillig. Hij had nog maar één dag te gaan als aediel en was waarschijnlijk blij van het probleem af te zijn.

Cicero liep naar de deur en haalde een paar keer diep adem, waarmee er wat kleur terugkeerde op zijn wangen. Toen zag ik hem zijn rug rechten, zoals ik hem zo vaak had zien doen, en zijn gezicht in een zelfverze-

kerde plooi trekken. Hij liep naar buiten en klom op een stapel timmerhout om de menigte toe te spreken.

‘Burgers van Rome, ik heb me ervan vergewist dat de duistere geruchten die in de stad rondgaan onwaar zijn.’ Hij moest brullen in de snijende wind om zich verstaanbaar te maken. ‘Ga terug naar je gezin en geniet van de rest van het feest.’

‘Maar ik heb het lichaam gezien!’ riep een man. ‘Het was een mensenoffer, om een vloek af te roepen over de republiek!’

Anderen haakten in op zijn kreet: ‘De stad is vervloekt!’ ‘Uw consulaat is vervloekt!’ ‘Haal de priesters!’

Cicero hief zijn handen op. ‘Ja, het lijk was zwaar gehavend. Maar wat verwachten jullie dan? Die arme knul heeft lang in het water gelegen. De vissen hebben honger. Ze eten alles. Willen jullie nou echt dat ik er een priester bij haal? Waarvoor? Om de vissen te vervloeken? Of om de vissen te *zegenen*?’ Een paar mensen begonnen te lachen. ‘Sinds wanneer zijn de Romeinen bang voor *vissen*? Ga naar huis. Vermaak jullie. Overmorgen breekt het nieuwe jaar aan, met een nieuwe consul, een bij wie jullie welzijn altijd op de eerste plaats zal komen, daar kunnen jullie op vertrouwen.’

Het was naar zijn maatstaven geen grootse toespraak, maar hij had wel het beoogde effect. Er werd zelfs hier en daar gejuicht. Hij sprong omlaag. De legionairs maakten een pad voor ons vrij tussen de mensenmassa door en we liepen snel terug naar de stad. Toen we de poort naderden, keek ik achterom. Er begonnen zich al mensen los te maken van de menigte, op zoek naar nieuwe verzetjes. Ik keerde me naar Cicero toe om hem te feliciteren met de doeltreffendheid van zijn woorden, maar hij stond over te geven boven de greppel.

*

Zo was het in de stad gesteld aan de vooravond van Cicero’s consulaat – een maalstroom van honger, geruchten en angst; van invalide veteranen en failliete boeren die op iedere straathoek zaten te bedelen; van luidruchtige groepen dronken jongemannen die winkeliers terroriseerden; van vrouwen uit goede families die zich openlijk prostitueerden buiten de herbergen; van plotselinge vuurzeeën, hevige stormen, maanloze nachten en stropende honden; van fanatici, waarzeggers, bedelaars,

vechtpartijen. Pompeius voerde nog steeds het bevel over de legioenen in het Oosten en in zijn afwezigheid wervelde er een ongemakkelijke, veranderlijke stemming door de straten, als riviermist, die iedereen de kriebels gaf. Er heerste een gevoel dat er iets groots te gebeuren stond, maar niemand had een duidelijk idee wat het zou kunnen zijn. Het gerucht ging dat de nieuwe tribunen met Caesar en Crassus samenwerkten aan een omvangrijk, geheim plan om openbare grond weg te geven aan de arme stadsbevolking. Cicero had bot gevangen toen hij probeerde er meer over te weten te komen. De patriciërs zouden zich er zonder twijfel tegen verzetten, waar het ook om ging. Goederen waren schaars, er werd voedsel gehamsterd, winkels waren leeg. Zelfs de geldschietters verstrekten niet langer leningen.

Cicero's collega-consul Antonius Hybrida – Antonius de Halfbloed: Half Man, Half Beest – was zowel losbandig als dom, zoals paste bij een kandidaat die zich samen met Cicero's gezworen vijand, Catilina, verkiesbaar had gesteld voor het consulaat. Desalniettemin had Cicero, die wist welke gevaren er dreigden en de noodzaak voelde bondgenoten te maken, fervente pogingen gedaan een goede verstandhouding met Hybrida op te bouwen. Helaas waren zijn toenaderingspogingen op niets uitgelopen, en ik zal vertellen waarom. Traditiegetrouw trokken de twee nieuwgekozen consuls in oktober lootjes om te bepalen welke provincie ieder van hen zou besturen na zijn ambtsjaar. Hybrida, die diep in de schulden zat, had zijn zinnen gezet op de opstandige maar lucratieve streken van Macedonië, waar een groot fortuin te vergaren viel. Tot zijn ontzetting trok hij echter de vreedzame weiden van Cisalpijns Gallië, waar nog geen veldmuisje zich roerde. Het was Cicero die het lot van Macedonië uit de urn tevoorschijn haalde, en toen de uitslag werd aangekondigd in de senaat, had het gezicht van Hybrida zich tot zo'n uitdrukking van kinderlijke wrok en verrassing vertrokken dat de hele zaal in lachen was uitgebarsten. Cicero en hij hadden sindsdien niet meer met elkaar gepraat.

Geen wonder dus dat Cicero zo veel moeite had met het samenstellen van zijn inaugurele rede en dat, toen we terugkeerden van de rivier en hij zijn dictaat probeerde te hervatten, zijn stem bleef haperen. Hij staaarde met een afwezige blik in de verte en vroeg zich herhaaldelijk hardop af waarom de jongen op zo'n manier om het leven was gebracht en wat het kon betekenen dat hij aan Hybrida had toebehoord. Hij was het met Oc-

tavius eens dat Galliërs de meest waarschijnlijke daders waren. Het offeren van mensen maakte in elk geval deel uit van hun cultus. Hij stuurde een bericht naar een vriend van hem, Q. Fabius Sanga, de voornaamste beschermheer van de Galliërs in de senaat, waarin hij hem in vertrouwen vroeg of deze zo'n gruweldaad mogelijk achtte. Maar Sanga stuurde binnen het uur een nogal verontwaardigde brief terug om dat te ontkennen, en verder schreef hij dat de Galliërs zwaar beledigd zouden zijn als de nieuwgekozen consul volhardde in zulke schadelijke speculaties. Cicero zuchtte, wierp de brief neer en probeerde de draad van zijn gedachten op te pakken. Maar hij kon er niets samenhangends van weven en kort voor zonsondergang riep hij weer om zijn mantel en laarzen.

Ik had aangenomen dat hij een wandelingetje wilde maken in de openbare tuinen dicht bij zijn huis, waar hij vaak heen ging als hij een redevoering aan het opstellen was. Maar toen we de top van de heuvel bereikten ging hij niet rechtsaf, maar liep hij verder in de richting van de Esquilijnse Poort, en ik constateerde tot mijn verbazing dat hij van plan was zich buiten de heilige grens te begeven naar het terrein waar de lijken werden verbrand, een plek die hij gewoonlijk tot elke prijs vermeed. We passeerden de kruiers die met hun handkarren vlak buiten de poort op werk stonden te wachten, en de plompe ambtswoning van de carnifex, die als rijksbeul niet binnen de stadsmuren mocht wonen. Ten slotte betraden we het heilige bos van Libitina, dat wemelde van de krasende kraaien, en wandelden op de tempel af. Indertijd was daarin de vereniging van begrafenisondernemers gevestigd: de plaats waar je alle benodigdheden voor een uitvaart kon kopen, van de attributen waarmee je een lichaam zalfde tot en met het bed waarop het lichaam werd verbrand. Cicero vroeg me wat geld en liep vooruit om een priester aan te spreken. Hij overhandigde hem de beurs, waarna er een paar officiële rouwklagers verschenen. Cicero wenkte me. 'We zijn precies op tijd,' zei hij.

Wat een merkwaardig gezelschap moeten we hebben gevormd toen we in een rij het Esquilijnse Veld overstaken, de rouwklagers voorop met wierookkruiken in hun handen, daarachter de nieuwgekozen consul en ik als hekkensluiter. In de schemering werden we omgeven door de dansende vlammen van brandstapels, de jammerkreten van de treurende en de weë geur van wierook – sterk, maar niet sterk genoeg om de stank van brandende doden te maskeren. De rouwklagers leidden ons naar de

openbare *ustrina*, waar op een handkar een stapel lijken klaarlag om op de vlammen te worden geworpen. Ontdaan van kleren en schoenen waren deze niet-opgeëiste lichamen net zo arm in de dood als ze bij leven waren geweest. Alleen het lichaam van de vermoorde jongen was bedekt; ik herkende het aan de lijkwade van zeildoek, waarin het nu stevig ingenaaid was. Toen een paar medewerkers het moeiteloos op het metalen rooster wierpen, boog Cicero zijn hoofd en gaven de ingehuurde rouwklagers zich over aan een bijzonder luide jammerklacht, ongetwijfeld hopen op een flinke fooi. De vlammen loeiden en werden afgeplat door de wind, en al heel snel was het allemaal voorbij – hij was het lot tegemoet gegaan dat ons allen wacht.

Het was een tafereel dat ik nooit ben vergeten.

De grootste zegen die de Voorzienigheid ons schenkt is ongetwijfeld dat we niet weten wat de toekomst voor ons in petto heeft. Stel je voor dat we de uitkomst van onze hoop en plannen al wisten, of konden zien op wat voor manier we gedoemd zijn te sterven: hoe treurig zou ons leven dan zijn. Nu leiden we ons bestaan in vrolijke onwetendheid, als dieren. Maar alle dingen moeten uiteindelijk tot stof vergaan. Geen mens, geen stelsel, geen tijdperk is immuun voor die wet; alles onder de sterren zal tenietgaan, het hardste rotsblok zal wegslijten. Niets blijft, behalve woorden.

En met dat in gedachten, en met hernieuwde hoop dat ik lang genoeg in leven blijf om mijn taak te volbrengen, zal ik nu het buitengewone verhaal vertellen van Cicero's jaar als consul van de Romeinse republiek en wat hij de volgende vier jaar meemaakte, een tijdsspanne die wij stervelingen een *lustrum* noemen, maar die voor de goden niet meer dan een oogwenk is.